

РЕЦЕНЗИЯ

От: проф. д.н. Нели Ангелова Огнянова
Софийски университет Св. Климент Охридски
Медийна политика и право на Европейския съюз

Относно: дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен *доктор* по професионално направление 3.5. Обществени комуникации и информационни науки, научна специалност *Организация и управление извън сферата на материалното производство (медии и комуникации)* във факултет *Икономика на инфраструктурата, УНСС*

Основание за представяне на рецензията: участие в състава на научното жури по защита на дисертационния труд съгласно Заповед № 795/ 8 април 2020 г. на Ректора на УНСС.

Автор на дисертационния труд: **Емануела Валентинова Иванова**

Тема на дисертационния труд: **„Мултиплатформените културни индустрии: стимул за възникване на нови потребителски модели“**

1. Информация за дисертанта

Дисертантът се е обучавал по докторска програма към *катедра Медии и обществени комуникации*, факултет *Икономика на инфраструктурата* на УНСС по научна специалност *Организация и управление извън сферата на материалното производство (медии и комуникации)*. Обучението е осъществено в редовна форма за периода 2017 – 2020 г.

2. Обща характеристика на представения дисертационен труд

2.1. Представена е **дисертация с обем 339 страници** и Приложение – анкетна карта.

2.2. Дисертационният труд се отличава с **цялостност на анализа и новост** от гледна точка на формулираните задачи и постигнатите резултати.

Да се анализират *културните и творческите индустрии* е свидетелство за съвременен подход към предметното поле „култура“, дълги години анализирано предимно като област на ведомствено управление и ограничавано до изкуствата и културното наследство.

Да се анализират културните и творчески индустрии *в цифровата ера* несъмнено е нова, интересна и предизвикателна задача – не само за България, но и глобално. Работата е новаторска. Да се пристъпи към темата се изисква любопитство и известна творческа смелост, каквато авторът видимо притежава. В това отношение решаваща е и ролята на научния ръководител, която заслужава да бъде специално отбелязана.

2.3. В библиографията е описана **използваната научна литература** от 301 заглавия, разпределени в дялове: *книги* (74, преобладаващата част на английски език – 55, между

които базисни произведения в предметната област на основатели на школи и направления като Дженкинс, Лесиг и Кастелс), *онлайн публикации* (номера 75-211, отново преобладаващата част на английски език), *други онлайн източници*, в които попадат подкасти, статии от Уикипедия, незаконодателни актове на Европейската комисия, изказвания на институционални лидери (номера 212-234) *публикации* (номера 235 – 254), които представляват научни статии и *изследвания и анализи* (номера 255 - 301). Прегледът на библиографията показва капацитет на докторанта да работи с източници и да построи анализа си като развитие на съществуващото знание в предметната област.

Докторантът не се ограничава в българската литература и широко използва чужд опит. Важен критерий за оценка е селекцията на автори. Проучени са водещи фигури в направленията, които са дали най-силен отпечатък върху развитието на мисленето в различните сегменти на областта на дисертацията. Предимство е проявеният *вкус към аналитична литература*– статии в реномирани научни списания, изследвания, проучвания, анализи и бази данни. Проучената литература е *актуална*. Основни проучвания са от 2019 г., а има позовавания на статии и от 2020 г. Наистина се налага да се ползват най-съвременните източници, тъй като самият обект на изследване е изключително динамичен.

3. Оценка на получените научни и научно-приложни резултати

3.1. Изследователската задача разкрива пред автора изключителни възможности. Една сложна конструкция в действие и развитие е подложена на анализ, за да се разкрият и обяснят съществуващите отношения и баланси.

От първото изречение разбираме, че авторът се насочва към анализ на *онлайн процеси*: „Пристигането на интернет в света на културните индустрии не се изчерпва само с дигитализацията, неговото въздействие отива далеч отвъд това.“ Без това да е изрично заявено, изложението се съсредоточава върху *онлайн индустриите* – а не върху *цифровите индустрии* в широк план. Приемаме за сведение този избор на автора, но може да се има предвид развитието на културните индустрии и в друга цифрова среда.

Много добра атестация за дисертанта е *структурираното изложение*.

Цел на изследването да изследва навлизането на платформения модел, в културните и творческите индустрии и процесите на промяна, които последвалото създаване на цялостна екосистемна мултиплатформена среда предизвиква върху потребителските модели за консумация на културно съдържание.

Хипотезите са свързани с появата на нови бизнес модели и нови потребителски модели в новата платформена икономика:

а) по отношение на новите бизнес модели се анализират

– **трета вълна на конвергенция**, характеризираща се с пълна вертикална и хоризонтална интеграция, които са в основата на **зараждането на мултиплатформени инфраструктури**, цялостни бизнес екосистеми, компилиращи множество индустрии, базирани на технологични процеси и изкуствен интелект.

– **достъп до „съдържание навсякъде“**, което води до нов модел на осигуряване на приходи и съответно до нови бизнес модели.

– дълбока промяна в начина на консумация на съдържание, позволявайки **доставката на персонализирани и сегментирани предложения**, резултат на препоръчителни, алгоритмични и интелигентни системи, базирани на анализ на big data

б) по отношение на новите потребителски модели се изследват

- промяната по отношение на **количеството, качеството, времето и начина** по който се консумира съдържание,
- интерактивността и т.нар. култура на участие.

Изследователските задачи включват:

Да се направи преглед и анализ на наложените и използвани до момента понятия, обхват за културни индустрии.

Да се направи обзор на спецификата на културния пазар по отношение на търсенето и предлагането на културни продукти в дигиталната икономика.

Да се направи анализ на платформите в културните индустрии и да се проследи развитието им до мултиплатформеност, извеждайки понятието мултиплатформени културни индустрии, като част от бъдещия теоретичен апарат в тази тематика.

Да се анализира какви процеси на трансформация текат по отношение на бизнес модела и участниците в стойностната верига в резултат на мултиплатформените културни индустрии.

Да се разгледа и анализира какви трансформации стимулират мултиплатформените културни индустрии по отношение на потреблението на културно съдържание.

Да се разгледат аспектите на промяна в моделите на потребление на културния продукт в резултат на текущите пост-дигитални трансформации – в т.ч. промяната в потребителските навици, очаквания и социално-психологически трансформации.

Да се изследват културните индустрии – в т.ч. музикалната, филмова, гейминг и издателска индустрии, относно новите бизнес модели, които се проявяват в тях, резултатите от платформените бизнес модели, дигитализацията и широкото навлизане на технологиите, анализирайки въздействието, което са оказали върху културните индустрии и начина на потребление.

С помощта на анализ потребителски проучвани и собствено проведено теренно емпирично социологическо изследване (ЕСИ), да се изведе промяната в потребителския модел.

На основата на изведените тенденции и изводи в изследваната област да се направят прогнозни сценарии за развитието на мултиплатформеността в културните индустрии и потреблението на културни продукти.

3.2. В методологично отношение ключовият въпрос за емпиричната основа на анализа се решава чрез издирване и селекция на данни от проведени вече проучвания на потреблението, както и от собствено проведено теренно емпирично социологическо изследване (ЕСИ). В работата се прилага *интердисциплинен подход*.

3.3. Добре обмислената структура на дисертационния труд, адекватна на целта и задачите, има решаващо значение за *изпълнението*.

Първа глава съдържа теоретичната рамка на изследването. Очаквано фокуси в използвания понятиен апарат са понятията „културни и творчески индустрии“ и „платформи“.

Понятието „платформа“ се обсъжда още в началото на текста, с позоваване на теоретични източници. Радващо е, че дисертантът обръща внимание на формиращите се *комуникационни екосистеми*, в частност екосистемите на цифровите платформи. Аз също смятам, че подходът за анализ на базата на *екосистеми* следва да се насърчава в медийните изследвания. Смятам също, че много проблеми на медиите (като несправянето с fake news) са само симптом за необходимостта от трансформация на съответната екосистема.

В началото на първа глава се изяснява понятието *бизнес модел* с оглед по-нататъшното дебатирание на трансформациите на традиционните бизнес модели. Във втората част на първа глава се анализират процесите, свързани с *цифровизация* на културните индустрии, обсъждат се вълните на цифровизацията, описани от форума в Давос (стр. 30-31). Авторът владее проблематиката, използва лексиката коректно и с уважение към установените термини.

Доколкото и във финалния вариант на текста се е запазило паралелно използване на две понятия *дигитализация* и *цифровизация* като синоними, а в автореферата се пледира специфична употреба на двата термина, оставам на мнение за необходимостта да се използва едно понятие и да се изясни обхватът му. Цитираното твърдение, че „дигитализираме информация, цифровизираме процеси“, според мен не е проведено убедително. Като пример мога да посоча, че в дисертацията се говори за *вълни на цифровизация*, в автореферата - за *вълни на дигитализация*, а източникът е един и същ – документ от форума в Давос. В българските нормативни актове години наред с труд се удържа еднозначна употреба на *цифров*, *цифровизация* – и по мое мнение е добре да не се отклоняваме от тази еднозначност без доказана необходимост.

Обсъжда се тенденцията *конвергенция*. Представени са възгледите на автор с голям принос в нашето съвремие – както впрочем и по отношение на понятия като *култура на участието* и *трансмедийен разказ* – Хенри Дженкинс, професор в MIT и USC, автор на държавната политика на САЩ в областта на медийната грамотност още през 90-те на 20 век. В първа глава се разглежда още *платформената икономика* и *онлайн платформите*. Дефинирано е ново понятие, а именно мултиплатформени културни индустрии – това са индустриите, създаващи стойност в условията на мултиплатформена бизнес екосистема.

Втора глава се занимава с прехода, с цифровите трансформации в сектора. В нея се дава отговор на следващите изследователски задачи, проследява се цифровизацията на музикалната индустрия, филмовата индустрия и издателската индустрия. Обсъжда се Industry 4.0 като „визия и концепция в движение“. Защиатава се тезата за прехода на индустриите на съдържанието от линеен през цифров към платформен модел.

Мога да потвърдя в допълнение към казаното в дисертацията, че ревизиите на правото на ЕС следват тази логика. Медийната директива при създаването си (Директива Телевизия без граници) беше посветена на линейни услуги. При ревизията си от 2007 г. тя регламентира и т.нар. *втори стълб* – нелинейни услуги, които станаха възможни благодарение на цифровия преход и интерактивността. Последната засега ревизия на медийната директива от 2018 г. включи в обхвата на правото на ЕС *и услуги на платформите за видеосподеляне*.

Централна част от изследването е свързана с GAFА - технологичните гиганти Apple, Amazon, Google и Facebook, изявените – заедно с Microsoft – революционери в цифровите индустрии. Авторът ги разглежда като бизнес екосистеми – те създават съдържание, но имат роля на куратори на съдържание, инфомедиатори. Компаниите владеят данните на

потребителите и онлайн рекламата има естествена тенденция да се прехвърли към GAFAM. Напълно споделям например наблюдението, че „това, което прави Facebook една от най-мощните цифрови екосистеми, е, че той се основава на управлението на цифровата идентичност на всеки потребител в неговата потребителска база“ и тревогата от факта, че Facebook „притежава четирите най-изтегляни приложения от 2010 до 2019, а именно Facebook, Facebook Messenger, WhatsApp и Instagram, които притежават над 1 милиард активни потребители всяко, което положение неминуемо го поставя в редиците на монополните структури в сектора на комуникациите, социалните мрежи и боравенето с потребителски данни“

Доколкото политиките следва да гарантират създаване на стойност и висококачествено участие на платформата, „като едно от най-съществените предизвикателства, в контекста на настоящето изследване, следва да изведем регулацията“, казва авторът и посвещава повече от 20 страници на оценка на регулацията на платформите. Обсъжда се въпросът „Колко регулиране?“ Споделям виждането, че регулацията не е работа само на институциите, а на широк кръг субекти - „традиционно управлението и регулацията е правомощие на правителствени, национални и над национални органи, под формата на законодателни и изпълнителни актове, но регулацията всъщност е дейност, в която ежедневно частни лица, бизнеси и организации провеждат в рамките на официалното и неформалното гражданско общество, в социални условия, сред семейството и приятелите, затова в основата на регулацията смятам, че трябва да залегне информираността на потребителя, развитието на дигиталната му грамотност и хигиена като екзистенциален минимум и базова отговорност към собствената му личност и като основа за изграждането му на културни, социални и морални ценности.“

По отношение на прогнозите не мога да не се съглася с тезата, че „преживяването на клиентите от следващо поколение изисква CRM от следващо поколение – интелигентна CRM платформа, която се захранва от AI.“ Така е. Смятам, че добра работа върши позоваването на добре подбрани анализи като този на Accenture за периода 2017 - 2022.

Трета глава се основава на емпирични данни, резултат от проучвания на утвърдени и авторитетни агенции и компании. Смятам, че обобщенията и изводите вярно отразяват съществуващото на наблюдаваните процеси и тенденции. Намирам за важни и интересни наблюденията на автора върху новия потребител и социалните ефекти на цифровите индустрии. Проследява се *дихотомия на ефектите*. Неслучайно в научната литература се говори за *двойствен характер на цифровите технологии*, интернет се разглежда като явление с „възможна двойна употреба“ – ясно, терминът е по аналогия с атомната енергия или софтуера, които могат да се използват за развитие на обществата или, напротив, деструктивно.

4 Оценка на научните и научно-приложни приноси

Както вече посочих, работата е новаторска за България. Пред нас е цялостно научно изследване, което разглежда платформите в културните индустрии и техните ефекти. Авторът систематизира аргументи за връзка между развитието на платформената икономика, трансформациите в бизнес моделите в културните индустрии и новите модели на потребителско поведение.

Намирам за принос **обобщенията, които дисертантът самостоятелно извежда** след представянето на GAFA - „всеки един от интернет гигантите създава своя собствена екосистема, така че, въпреки че има различен произход, всички те създават подобни

структури и в резултат на направения анализ може да обобщим характеристики на екосистемите на четирите технологични гиганта – GAFA“.

Силна част с приносен характер има в обобщенията на дисертанта относно **големите предизвикателства пред трансформацията на културните индустрии** – финансиране, работна ръка, управление и „разпределянето на стойността между членовете на екосистемата, така че тези екосистеми да се поддържат живи“.

Авторът аргументирано разглежда ефектите от празвигието на технологиите, вкл. как се развиват **нови потребителски модели, нови потребности за потребление на културно съдържание** и как формират новите *пост-дигитален потребители*

С помощта на анализ потребителски проучвани и **собствено проведено теренно емпирично социологическо изследване** в дисертацията се наблюдава, описва и анализира промяната в потребителското поведение.

С приносен характер и оригиналност се отличава **разработването на четири прогнозни сценария** - четири версии за развитието на културните и творчески индустрии. Сценариите са базирани два фактора - свобода на интернет и свобода на пазара.

5 Оценка на публикациите по дисертацията

За рецензиране са приложени три публикации от научни конференции. И трите са по теми, свързани с дисертацията и могат да бъдат приети за рецензиране:

- 1) Екосистемите – новият бизнес модел в културните индустрии – Девета международна научна конференция за студенти и докторанти, факултет „Икономика на инфраструктурата“, 22 април 2020 г. УНСС
- 2) Предизвикателства на платформената икономика, в аспектите на културните индустрии – трансформации и фактори на влияние, Осма международна конференция за студенти и докторанти, факултет „Икономика на инфраструктурата“, 16 април 2019 г., УНСС.
- 3) Културните индустрии в света на дигиталната икономика – трансформации, фактори на влияние и предизвикателства - Седма международна конференция за студенти и докторанти, факултет „Икономика на инфраструктурата“, 24 април 2018 г., УНСС.

Публикациите отговарят на изискванията за самостоятелност и оригиналност. Дисертационното изследване и публикациите, които очевидно са част от работата по подготовка на дисертацията, ще бъдат от полза за студенти, докторанти и практики, работещи по нестихващо актуалните теми за платформите и платформената икономика.

6 Оценка на автореферата

Авторефератът е изготвен и представен в съответствие с академичните стандарти. Съдържанието му вярно и точно отразява същността на дисертационния труд и представя целта, задачите и резултатите на проведеното изследване. Посочени са и приносите на автора.

7 Критични бележки, препоръки и въпроси

Бих обсъждала предложената *класификация* на източниците. Въведените категории (книги, публикации, онлайн публикации, други онлайн публикации като сборна група и пр.) не водят до ясно разделение на използваните материали по вид.

Струва ми се още, че платформената икономика и според дисертацията е управляван и регулиран процес, а източниците, които подкрепят тази теза, са ограничени: в библиографията са включени само отделни законодателни актове на Европейската комисия.

В хода на рецензията поставих някои от тезите на автора в дискуссионен план. Бих поканила автора в продължение на изводите си да разсъждава върху интензивността и естеството на оптималното въздействие върху платформите на национално и наднационално равнище.

Напълно прав е дисертантът, твърдейки, че „в тази среда се оформя *нещо като спонтанен ред*, където удобно се настаняват практиките на саморегулацията, бъдещето е неясно и много от ключовите въпроси на регулацията са подложени на проверката на времето, която единствена може да отсъди доколко сега действащите принципи ще са устойчиви и развиващи медийната среда.“

Същевременно институциите насърчават наднационалното саморегулиране и ЕС действа в тази посока с обвързването на големите интернет компании с етични правила, чието спазване се отчита периодично. Но трябва ли държавите трябва да се оттеглят от регулиране на платформите? Бих помолила автора да изложи възгледа си по въпроса.

8 Заключение

Поставените в началото на дисертацията цел и задачи са успешно изпълнени.

Това ми дава основание да гласувам **положително за присъждане на Емануела Иванова на образователна и научна степен *доктор* по професионално направление 3.5. Обществени комуникации и информационни науки**, научна специалност *Организация и управление извън сферата на материалното производство (медии и комуникации)* във факултет *Икономика на инфраструктурата, УНСС*.

София, 20 април 2020

Проф д. н. Нели Огнянова